

значения, но явно присутствующая, вызывает и трепет и, порой, негодование, вызванное непониманием. Молчаливую угрозу руины вместе с немотой других присутствующих вещей не так легко принять. Ведь как замечает Гумбрехт: «нет такого возникновения значения, которое не облегчало бы тяжести присутствия» [2, с. 95].

Переживание присутствия руины можно вписать и в призракологию (hauntology), предложенную Жаком Деррида [3, с.226]. Руина, как уже отмечалось, не всегда и не для всех «приятна в общении». Иногда её присутствие производит эффект сна, темницы бессознательного, ужаса черед хаосом, забвением и небытием. Но эти чувства, почти всегда, соседствуют и с ностальгией, которая чаще не темна и безысходна, но светла. Если в руине сходятся эти противоречия, значит, она, в самом деле, не просто материальный объект или умозрительный конструкт, но феномен живого присутствия и выражения исторической памяти.

Таким образом, неотчуждаемые качества руины как категории историко-культурного наследия могут быть лучше поняты и пережиты именно в контексте производства присутствия. И если согласиться с А. Шёнле в его определении историка как собирателя руин, тщетно ожидающего чуда, но вписать его в концепцию Гумбрехта, то окажется, что ожидание чуда не так уж и тщетно. Потому что Присутствие – и есть чудо.

1. Бёрк, П. Историческая антропология и новая культурная история / П. Бёрк // Новое литературное обозрение. – 2005. – № 75. – С. 64–91.
2. Гумбрехт, Х.У. Производство присутствия: Чего не может передать значение / Х. У. Гумбрехт ; пер. с англ. С. Зенкина. – М.: Новое литературное обозрение. – 2006. – 184 с.
3. Деррида, Ж. Призраки Маркса. Государство долга, работа скорби и новый интернационал / Ж. Деррида ; пер. с франц. Б. Скуратова. – М.: Logos-altera, «Ессе homo». – 2006. – 256 с.
4. де Серто, М. Историографическая процедура. Письмо (сокращенный перевод 3-го раздела II главы «Сerteau M. de.L'écriture de l'histoire». Paris, 1993 / М. де Серто ; пер. с франц. Б. Дубина // Неприкосновенный запас. – Режим доступа: <https://magazines.gorky.media/nz/2014/3/istoriograficheskaya-proczedura-pismo.html?ysclid=lm7tyieclj361219612>. – Дата доступа: 05.09.2023.
5. Филоненко, А.С. «Производство присутствия» и новая культурная чувствительность: «нескромное предложение Гумбрехта» и его академические расширения / А.С. Филоненко // Вісник ХНУ імя В.Н. Каразіна. – 2010. – № 904. – С. 41–64.
6. Шёнле, А. Апология руины в философии истории: провиденциализм и его распад / А. Шёнле // НЛО. – 2009. – № 1. – С. 24–38.
7. Huyssen, A. Nostalgia for Ruins / A. Huyssen // Grey Room. – 2006. – №23. – P. 6–21.

Бараноўскі А.В., Юрчак Д.В.
“ЗБОР ПОМНІКАЎ ГІСТОРЫІ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ”:
ЗНАЧЭННЕ, ПРАБЛЕМНЫЯ МОМАНТЫ І НЕАБХОДНАСЦЬ АКТУАЛІЗАЦЫІ

Ключавыя словы: культурная спадчына, культурныя каштоўнасці, воінскія пахаванні, археалагічная спадчына, творы манументальнага мастацтва.

У 1990 годзе шматтомнае даведачнае выданне “Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі” атрымала Дзяржаўную прэмію БССР, што стала высокай ацэнкай вялікай працы, якая была праведзена сектарам збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук Беларусі. Пры гэтым само выданне павінна было стаць узорам і часткай усесаюзнага шматтомнага “Свода памятных історыі і культуры народаў СССР”. Але далейшыя палітычныя падзеі, звязаныя з распадам Саветаў Саюза, не далі завяршыць гэту працу. Тым не менш, у Беларусі атрымалася поўнасьцю рэалізаваць

усё задуманае. Не паспелі толькі перавыдаць айчыны Збор ужо на рускай мове (выйшаў толькі ў 1990 г. том, які быў прысвечаны Брэсцкай вобласці).

“Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі” ў 7 тамах (8 кнігах) выдаваўся з 1984 па 1988 гады. У яго ўвайшлі артыкулы (больш за 14 тысяч) пра нерухомыя помнікі гісторыі і культуры, у тым ліку помнікі археалогіі, архітэктуры, манументальнага і манументальна-дэкаратыўнага мастацтва. Паказальна, што ў гэтае карыснае і грунтоўнае выданне, якое не губляе сваёй актуальнасці і ў нашы дні, увайшлі як улічаныя ва ўліковых дакументах савецкага часу аб’екты спадчыны, так і тыя, які па ацэнках спецыялістаў павінны былі знаходзіцца падаховай дзяржавы.

Кожны з тамоў быў прысвечаны пэўнай вобласці і г. Мінску (том, прысвечаны Мінскай вобласці, быў выдадзены ў дзвюх кнігах), меў імяны, геаграфічны і храналагічны паказальнікі. У выданнях як самастойная тэрытарыяльная адзінка вылучаецца абласны цэнтр, звесткі пра яго змешчаны ў пачатку тома. Затым ішла інфармацыя пра ўсе раёны вобласці ў алфавітным парадку. Унутры інфармацыі пра раён першымі размяшчаліся матэрыялы пра адміністрацыйны цэнтр, а потым пра помнікі іншых населеных пунктаў (таксама ў алфавітным парадку). Акрамя тэкстаў у Зборы было прадстаўлена 131 карта, 681 ілюстрацыя (у тым ліку, напрыклад, схемы, археалагічных аб’ектаў, паркаў, сядзіб) з іх 1420 каляровых.

Для свайго часу выданне Збору помнікаў стала ўзорным. Яно і па сённяшні дзень з’яўляецца вельмі аўтарытэтным. Пры фарміраванні дзеючага Дзяржаўнага спісу гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь, вызначэнні лакалізацыі асобных помнікаў, пры стварэнні пашпартоў аб’ектаў спадчыны ў рэгіёнах актыўна карысталіся гэтым выданнем і працягваюць гэта рабіць.

Нягледзячы на вышэйзгаданае, дадзенае выданне за апошнія 35 год істотна састарэла. Па-першае, за гэты час змянілася заканадаўства, якое рэгулюе пытанні аховы аб’ектаў культурнай спадчыны, у тым ліку, памянліся і фундаментальныя асновы, на якіх грунтуецца тыпалогія культурных каштоўнасцей. У нас, напрыклад, больш не існуе ў заканадаўстве “помнікаў культуры”, затое ёсць нематэрыяльныя гісторыка-культурныя каштоўнасці, якія не былі адлюстраваны ў Зборы помнікаў.

Па-другое, з’явілася шмат новых гістарычных, дакументальных крыніц, якія дазваляюць больш дэталёва раскрыць гісторыю канкрэтных аб’ектаў спадчыны, новыя фотаздымкі, карты, схемы, у тым ліку магчымасць указання не толькі лакалізацыі таго ці іншага помніка шляхам апісання, а таксама праз указанне яго геаграфічных каардынат і нанясення на кадастравую карту. Акрамя таго, з’явілася і шмат новых культурных каштоўнасцей праз стварэнне новых твораў манументальнага мастацтва: помнікаў, памятных знакаў, бюстаў, мемарыяльных дошак і г.д. Змяніліся і фундаментальныя падыходы ў адносінах да помнікаў архітэктуры, у тым ліку культурных будынкаў, былых сядзіб, шэраговай гістарычнай забудовы, на якія не звярталі належнай увагі ў савецкі час. На вялікі жаль, частка аб’ектаў культурнай спадчыны з моманту выдання Збору помнікаў перастала існаваць.

Усё гэта дае падставы для неабходнасці інвентарызацыі культурных каштоўнасцей, якія ўвайшлі ў Збор помнікаў, але з улікам сучасных рэалій і магчымасцей. Да гэтага падштурхоўвае і тое, што ў самім зборы могуць таксама быць недакладнасці ці прывязкі да ўжо не існуючых населеных пунктаў. Напрыклад, лакалізаваныя у Полацкім раёне курганныя могільнікі ля вёсак

Кармалысы і Вуглы фактычна знаходзяцца ва Ушацкім раёне, хаця самі вёскі адносяцца да Полацкага. Вёскі Воранава Полацкага раёна, да якой прывязана курганная група, даўно не існуе фактычна, ды і назва возера, якое прыводзіцца ў апісанні, ужыта памылкова. Лакалізаваць курганную групу ля в. Гомель Полацкага раёна (насамрэч в. Двор-Гомель) удалося толькі дзякуючы схеме, прыведзенай у выданні. Пры гэтым варта зазначыць, што складальнікі Збору помнікаў карысталіся наяўнымі на той час матэрыяламі і не мелі магчымасці карыстацца спадарожнікавымі здымкамі, кадастравай картай з пазначэннем назваў населеных пунктаў, адміністрацыйных межаў і адраснай інфармацыі.

Акрамя таго, у выданні маюцца прыклады дублявання помнікаў. Так, у падраздзелах “Бешанковіцкі раён” і “Шумілінскі раён” ля аднайменных вёсак з назвай Узрэчча ў Дзяржаўны спіс былі ўнесены помнікі археалогіі, якія называюцца аднолькава – “Курганны могільнік”. Лакалізацыя дадзеных археалагічных аб’ектаў вельмі падобная. З улікам атрыманых дадзеных былі ўсе падставы меркаваць, што ідзе дубляж аднаго і таго ж помніка. Прычынай падобнай сітуацыі стала знаходжанне раней на тэрыторыі Бешанковіцкага раёна дзвюх аднайменных вёсак у Ульскім і Каўлякоўскім сельсаветах (па левым і правым берагах Заходняй Дзвіны). Вёска Узрэчча Каўлякоўскага сельсавета была перададзеная ў склад Шумілінскага раёна ў 1985 г. Гэта не ўлічылі пры публікацыі “Збору помнікаў” [1, с. 132].

У дадзеным выданні, якое рыхтавалася да перадачы зямель у склад Шумілінскага раёна, пазначана, што помнік даследаваў М.М. Чарняўскі. У справаздачы апошняга, датаванай 1972 г. (копія маецца ў Бешанковіцкім музеі), даецца больш поўная лакалізацыя “*каля самай дарогі, што вядзе з Узрэчча на Запруддзе*”. Тое ж самае прысутнічае ва ўліковых дакументах Віцебскага аблвыканкама. Пры гэтым, вёскі Запруддзе па стане на 1972 і 1956 гады не фіксуецца на картах ў раёне абодвух вёсак Узрэчча. Але яна ёсць на карце 1930 г., пры гэтым за курганамі дарога якраз разыходзіцца ў накірунку ужо не існуючых вёсак Запруддзе (в. Баравыя, в. Гарадок) і Парэчча Шумілінскага раёна па правым беразе Заходняй Дзвіны. Па выніках справаздач, аб правядзенні інвентарызацыі археалагічных аб’ектаў у Бешанковіцкім і Шумілінскім раёнах Віцебскай вобласці, што праводзілася ў 2009 годзе па замове Міністэрства культуры ААТ “Праектрэстаўрацыя” пазначана, што ў выніку даследавання паласы лесу ля вёскі Узрэчча Ульскага сельсавета Бешанковіцкага раёна курганы не знойдзены і робіцца выснова, што курганы былі знішчаны пад час вырубкі лесу. Разам з тым, ля в. Узрэчча Каўлякоўскага сельсавета А.У. Ільюцік лакалізуе курганны могільнік (прывязваючы яго да зніклай в. Парэчча Мікалаеўскага сельсавета, які ў адрозненне ад Каўлякоўскага сельсавета да 1985 г. як раз і быў ў Шумілінскім раёне) і спасылаецца на даследаванні А.М. Гутоўскага (1981 г.) [2, с. 248].

Пры гэтым дадзены курганны могільнік яшчэ раз улічаны ў савецкім “Зборы помнікаў гісторыі і культуры: Віцебская вобласць” [1, с. 473] і з прывязкай да гэтай жа вёскі быў першапачаткова ўключаны ў новы Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей. Але карта з лакалізацыяй помніку паказвае, што ён знаходзіцца бліжэй да в. Узрэчча і на тэрыторыі Каўлякоўскага сельсавета, а яго месцазнаходжанне поўнасю супадае з лакалізацыяй курганоў, знойдзеных М.М. Чарняўскім. Да гэтай жа вёскі яго прапанавала прывязаць у 2009 г. і А.У. Ільюцік. У выніку дадзены помнік доўгі час быў улічаны двойчы [2, с. 248].

Па прыкладзе Віцебскай вобласці можна казаць, што ў Збор помнікаў увайшлі не ўсе помнікі архітэктуры рэгіёну. Напрыклад, у падраздзеле

“Талачынскі раён” змешчана 50 помнікаў гісторыі Талачыншчыны. Помнікі архітэктуры прадстаўлены выключна манастыром базылян і паркам у Талачыне. Пры гэтым складальнікі Збору згубілі гістарычны касцёл у райцэнтры, млын на Друці і гаспадарчую пабудову на тэрыторыі старажытнага Друцка, сядзібу Цюндзявіцкіх у Галошава, Шухаўскую воданпорную вежу на станцыі “Коханава”, якія на дадзены момант маюць статус гісторыка-культурных каштоўнасцей. Таму варта зрабіць выснову пра павярхоўны падыход пры фарміраванні гэтага раздзелу выдання.

Дарэчы, ёсць у Зборы помнікаў аб’екты, якія былі ўлічаны ў БССР, але фактычна знаходзіліся за яе межамі. Яскравым прыкладам гэтага можа быць курганны могільнік ля в. Ігналіна Верхнядзвінскага раёна, які фактычна знаходзіўся на тэрыторыі Пскоўскай вобласці РСФСР.

Усе вышэйзгаданыя прыклады не адзінкавыя і сведчаць пра неабходнасць актуалізацыі гэтага фундаментальнага выдання, якая магла б мець месца праз падрыхтоўку новай публікацыі, напрыклад, шляхам выдання двух тамоў па кожнай вобласці (ці асобнага выдання па кожным раёне і абласным цэнтры), а таксама праз стварэнне фундаментальнай электроннай базы дадзеных (энцыклапедыі). Пры гэтым абодва варыянты могуць суіснаваць адначасова. Праўда, другі дазваляе зрабіць гэты прадукт больш мабільным і адкрытым для змен і ўдакладненняў.

Пэўныя напрацоўкі адносна стварэння электроннай базы ўжо зроблены. Так, у Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі Цэнтрам даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры (філіял “Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы”) сумесна з Аб’яднаным інстытутам праблем інфарматыкі распрацавана інфармацыйная сістэма “Гісторыка-культурная спадчына Беларусі”. Дадзеная інфармацыйная сістэма ўключае дакументальныя крыніцы на розных носбітах (тэксты, аўдыё і відэа матэрыялы, фотаздымкі, малюнкi, схемы, карты), іх бібліяграфічнае і навуковае апісанне [3]. Дадзеная інфармацыйная сістэма можа і павінна стаць асновай для стварэння фундаментальнай электроннай базай дадзеных “Збор культурных каштоўнасцей Беларусі”. Менавіта гэта назва Збору нам бачыцца найбольш удалай для нашага часу, паколькі захаванне ранейшай назвы ўжо немагчыма, бо яна не адпавядае існуючай тэрміналогіі, замацаванай у дзеючым заканадаўстве аб культуры.

Зразумела, што для абнаўленне агульнарэспубліканскага Збору неабходна шмат часу і рэсурсаў. Але гэты праект мог бы стаць важнай часткай рэалізацыі дзяржаўнай гістарычнай палітыкі ў Рэспубліцы Беларусь. Часткова яго можна рэалізаваць праз уключэнне ў дзяржаўную праграму навуковых даследаванняў на 2026–2030 гады. Пры гэтым галаўнай арганізацыяй-выканаўцам павінен стаць Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. Сярод арганізацый-выканаўцаў павінны быць Інстытут гісторыі НАН Беларусі, вышэйшыя навучальныя установы, установы культуры. Таксама рэалізацыя такога маштабнага праекту патрабуе дадатковых выдаткаў і падтрымкі з боку цэнтральных і мясцовых органаў улады.

Пры стварэнні новага Збору трэба захаваць існуючы раней алфавітны прынцып сістэматызацыі каштоўнасцей, але пры гэтым трэба ўлічваць існуючы падзелу аб’ектаў на віды культурных каштоўнасцей. Таму аб’екты павінны ўключацца ў Збор па блоках, на якіх мы акцэнтуюем увагу ніжэй. Пры гэтым для тых культурных каштоўнасцей, якія атрымалі статус гісторыка-культурных і ўключаны ў Дзяржаўны спіс, павінна стаяць адзнака, што гэта гісторыка-

культурная каштоўнасць з пазнаннем яе шыфру. Усе каштоўнасці максімальна павінны суправаджацца фотаздымкамі, схемамі, картамі, спасылкамі на крыніцы.

Найбольш аптымальная на наш погляд бачыцца наступны падзел аб'ектаў на групы ўнутры кожнага населенага пункта.

1) Археалагічная спадчына (помнікі археалогіі і археалагічныя аб'екты). Пры гэтым, у параўнанні з папярэднім Зборам помнікаў, варта было б удакладніць прывязку усіх аб'ектаў з указаннем дакладных каардынат, а таксама адносна існуючых на дадзены момант геаграфічных аб'ектаў з пазначэннем населеных пунктаў, да якіх помнік быў прывязаны раней.

2) Гістарычныя пахаванні. Гэтая група павінна складацца з двух частак: воінскія пахаванні (у тым ліку пахаванні ахвяр воін) і старажытныя могількі і ўнікальныя надмагільныя помнікі (у тым ліку тыя, якім нададзены статус гісторыка-мемарыяльных месцаў пахавання).

3) Творы манументальнага мастацтва. У межах аднаго населенага пункта могуць быць размешчаны па градацыі ад мемарыяльных комплексаў, да помнікаў, помнікаў-бюстаў, памятных знакаў, мемарыяльных дошак, манументальных роспісаў, твораў манументальна-дэкаратыўнага мастацтва.

4) Музейныя каштоўнасці. Назвы існуючых музеяў (у тым ліку ведамасных і прыватных) з апісаннем іх фондаў і акцэнтам на самыя значныя музейныя прадметы, якія маюць значэнне для рэспубліцы ці рэгіёна.

Дадаткова ў Збор могуць быць уключаны дакументы Нацыянальнага архіўнага фонду (апісанне рэгіянальных архіваў і характарыстыка іх фондаў), кніжныя помнікі, культурныя каштоўнасці, характэрныя для рэгіёна ці населенага пункта. Асобна могуць быць пазначаны вывезеныя і страчаныя каштоўнасці. Праўда, гэта пытанне на наш погляд з'яўляецца дыскусійным і патрабуем абмеркавання.

Для апрабацыі метадалагічных падыходаў абноўленага Збору культурных каштоўнасцей варта было б выбраць адзін ці некалькі раёнаў і зрабіць эксперыментальнае выданне. Калі спыніцца на варыянце выдання Збору не па абласцях, а раёнах, так мог бы атрымацца першы том, які б стаў пачаткам новай вялікай і значнай працы. На наш погляд, сімвалічна было б пачаць выданне Збору з Полацкага раёна, бо менавіта на гэтай зямлі фарміравалася беларуская дзяржаўнасць.

Стварэнне новага Збору каштоўнасцей, на наш погляд, дасць магчымасць актуалізаваць і сістэматызаваць нашу спадчыну, створыць унікальны банк звестак па ўсіх культурных каштоўнасцях, што будзе мець карысць як для культуры, так і для турызму і практычнай дзейнасці. А галоўнае, Беларусь як калісьці і ў савецкі час можа стаць піянерам ў гэтай справе, што стане прыкладам паслядоўнай рэалізацыі гістарычнай палітыкі.

1. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобласць /АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору;рэдкал.: С. В. Марцэлеў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. Сав. Энцыклапедыя, 1985. – 496 с.
2. Юрчак, Д.В. Асаблівасці дзяржаўнага ўліку помнікаў археалогіі ў Бешанковіцкім і Шумілінскім раёнах Віцебскай вобласці / Д.В.Юрчак // Віцебскі край: матэрыялы VI Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Віцебскі край», прысвечанай 75-годдзю Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне, Віцебск, 19 лістапада 2020 г. / ДУ «Віцебская абласная бібліятэка імя У.Леніна», кафедра гісторыі Беларусі ВДУ імя П.М. Машэрава; рэдкал.: Т. М. Адамян (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 2021. – Т.6. – С. 245 – 250.
3. Інфармацыйная сістэма «Гісторыка-культурная спадчына Беларусі» [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://spadchyna.basnet.by:8080/index_by.html. – Дата доступу 12.10.2023